

**KÜRESEL EKOLOJİK KRİZ VE FELSEFE:
PARADİGMADAN KAÇIŞ MÜMKÜN MÜ?**

**GLOBAL ECOLOGICAL CRISIS AND PHILOSOPHY:
ESCAPING FROM PARADIGM**

Fehmi ÜNSALAN*

ÖZ

Bu çalışmanın amacı mevcut ekolojik krize yönelik felsefi yaklaşımların doğasını eleştirel olarak incelemektir. Bu bağlamda öncelikli olarak mevcut ekolojik krize neden olan belirli açmazlara ve bu açmazların beraberinde getirdiği sorulara odaklanılacaktır. Ardından çevre felsefesi tartışmalarına egemen olan etik yaklaşımların sözü edilen maddi zemin ile ilişkisi sorgulanarak genel hatlarıyla çevre felsefesinin mevcut ekolojik kriz ile ilişkisi ele alınmaya çalışılacaktır. Felsefe açıktır ki içinde bulunduğu çağın temel sorunlarını görmezden gelemez. Bu anlamda felsefenin ekoloji konusunda kör olduğunu söylemek de mümkün değildir. Ancak felsefe güncel sorunları ele alırken doğası gereği sorgulamanın odağını kendi kavram çerçevesi içinde yeniden konumlandırmakta, onu kendi kurucu tartışmaları içine yerleştirmektedir. Bu da genellikle yola çıkan başlangıç noktasının pasif bir hale gelmesine neden olmakta; geri dönülecek noktanın ortadan kaybolmasına yol açmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ekolojik Kriz, Ekopatoloji, Ekolojik Dışsallıklar, Çevre Felsefesi, Çevre Etiği.

* Arş. Gör. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Felsefe Bölümü, fehmi.unsalan@kocaeli.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4251-3990>.

* Makale Geliş Tarihi: 19.09.2018
Makale Kabul Tarihi: 07.01.2019

ABSTRACT

The aim of this study is to critically examine the nature of philosophical approaches to the burning question of ecological crisis. In this context, study will primarily focus on the specific dilemmas that have caused the current ecological crisis and the questions brought by these dilemmas and secondly to the relationship between ethical approaches dominating the environmental philosophy and current ecological crisis. Philosophy, in fact, is unable to ignore the main problems of its age. And in this sense, it is not possible to say that philosophy is reckless about ecology. However, while philosophy deals with contemporary problems, it has, by its very nature, repositions the focus of interrogation with a conceptual framework and transforms for constituent philosophical discussions.

Keywords: Ecological Crisis, Ecopathology, Ecological Externalities, Environmental Philosophy, Environmental Ethics.

GİRİŞ

Çağımızın en önemli küresel sorunlarından biri olan ekolojik kriz tarihsel, kültürel ve ekonomik olarak incelenmesi gereken bir ilişkiler bütünüdür ve dolayısıyla çok katmanlı biçimde tartışmaya açıktır. Ancak şu açıklamayı yapmak bir başlangıç noktası belirlemek açısından verimlidir: Küresel ekolojik kriz özellikle son iki yüzyıla damgasını vuran endüstriyel üretim ve buna bağlı tüketim sistemi sonucunda ortaya çıkmıştır; tekil çok sayıda semptomun bir araya gelmesiyle oluşmuş karmaşık bir yapısı bulunmaktadır. Başka bir ifade ile küresel ekolojik kriz endüstriyel kapitalist sistemin bir sonucudur. Yirminci yüzyılın son çeyreğinden bu yana insanlık ekolojik krizin gözle görülür etkileri ile kaçınılmaz bir biçimde yüzleşmek zorunda kalmış; sorunu tespit etmek ve çözmek adına çoğunluğu teoride kalmış birçok girişimde bulunmuştur. Felsefenin de güncel tartışma konularının başında gelen bu sorun süreç içinde kendi kavramsal çerçevesini kurmuş; konu etikten ontolojiye, politikadan epistemolojiye kadar birçok farklı bağlamda tartışılmıştır.

Çalışmamızın amacı mevcut ekolojik krize yönelik felsefi yaklaşımların doğasını eleştirel olarak incelemek olacaktır. Eleştirinin temel gayesi ekoloji felsefenin mevcut paradigmasının neliğini ortaya koymak ve söz konusu

paradigmadan kaçışın olanaklı olup olmadığını sorgulamaktır. Bu bağlamda çalışma iki kısımdan oluşmaktadır: Çalışmanın ilk kısmında mevcut ekolojik krize neden olan belirli açmazlara ve bu açmazların beraberinde getirdiği sorulara odaklanmak amacıyla olgusal bir zemin oluşturulacaktır. Bu anlamıyla yazının ilk bölümü felsefi tartışmalara odaklanmaktan ziyade soruna iktisat ve çevre biliminin kesiştiği güncel bir noktadan yaklaşmaktadır. Çalışmanın felsefe dışı bir kıtadan hareketle kurulmasının temel nedeni sorunun maddi zeminini belirlemektir. Çalışmanın ikinci kısmında ise bu belirlemeye dayanarak çevre felsefesi tartışmalarına egemen olan başta etik yaklaşımlar olmak üzere felsefi tavırların sözü edilen maddi zemin ile ilişkisi sorgulanacak; genel hatlarıyla çevre felsefesinin mevcut ekolojik kriz ile ilişkisi eleştirel olarak ele alınmaya çalışılacaktır.

1. İKTİSADİ BİR OLGU OLARAK EKOLOJİK KRİZ

Yeni bir bilimsel inceleme alanı olan “ekopatoloji” canlı yaşamını hastalık yönünden etkileyebilecek çevresel tüm alt bileşenleri bir arada değerlendirmeyi amaç edinmektedir (CTA, 1994: 6). Kavram yetmişlerden beri özellikle insan yaşamını ciddi anlamda tehdit eden kanser ve benzeri hastalıkların ölçülebilir dışsal nedenlerini tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu anlamda, başta çevresel koşullar olmak üzere dış etkenler ve hastalıklar arasındaki ilişkinin belirlenmesi ve hastalık algısının yeniden biçim alması açısından ekopatolojik bakışın etkisi büyük olmuştur. Dünyanın da ciddi anlamda hastalık belirtileri göstermeye başladığı günümüzde küresel ekolojik kriz tüm canlılığı tehdit eden devasa bir ekopatolojik sendrom olarak kendini göstermektedir. Bu anlamda ekopatoloji kavramı son dönemde çevrebilimciler tarafından ekolojik krize dair bütünsel bir yaklaşım olanağı sunması dolayısıyla kullanılmaya başlanmıştır.¹

Mevcut ekolojik krizin asli nedeninin endüstriyel kapitalist dünya düzeni olduğunu kavramak için derinlikli bir araştırmaya gerek yoktur. Açık ki *Aşırıliklar Çağı* olarak da adlandırılabilir yirminci yüzyıl doğanın tahribatından kaynaklanan bölgesel veya küresel ölçekte birçok anormalliğe sahne olmuştur. Bu durum inkâr edilemez bir biçimde doğanın dengesinin bozulmasına neden olan üretim ve tüketim döngüsüne bağlı olarak gerçekleşmektedir. İki yüz yıllık üretim süreci iklim sistemini uçurumun eşiğine getirmiş; buzulların erimesi bir yandan sulama düzeninin altüst olmasına ve giderek artan atmosferik anormalliklere neden olmuştur. Bazı canlı türleri için tehlike eşiği halihazırda aşılmıştır. Ancak tüm bunlara rağmen kapitalizmin ekolojik krize engel olacak biçimde kararlar almasının önünde sisteme içkin birtakım engeller bulunmaktadır. Bunların başında kâr etme zorunluluğu ve bu

¹ Örnek için bkz. Leigh, 2005: 3-15.

zorunluluğun beraberinde getirdiği tüketim artışı; başka bir ifade ile maddi üretimdeki sürekli artış gelmektedir (Tanuro, 2011: 87).

Yirminci yüzyılın son çeyreği itibariyle semptomları açıkça kendini göstermeye başlayan ekolojik krize müdahale adına somut girişimler kendini göstermektedir. Bu bağlamda modern çağın her şeyin birbiriyle kıyaslanabilir olduğu ön kabulüne dayanan bir değerlendirme yöntemi olarak "maliyet" çerçevesi de krizin boyutlarının niceliksel olarak ifade bulması adına kullanılmaya başlanmıştır.² Geleneksel anlamda bir iktisadi faaliyetin maliyetinin hesaplanması ve buna bağlı kararların alınması sürecinde çoğunlukla faaliyetin gerçekleşmesi için gereken yatırım miktarı göz önünde bulundurulmaktadır. İçsel maliyet (*internal cost*) hesabı olarak da adlandırılan bu hesaplama biçiminde faaliyetin temel çevresel etkileri hesaba katılmamaktadır. Bu geleneksel yaklaşıma alternatif olarak öne sürülen ve az da olsa kullanılmakta olan bir maliyet yaklaşımı daha bulunmaktadır. “Sosyal maliyet” yaklaşımı olarak adlandırılan bu diğer yaklaşıma göre bir iktisadi faaliyetin sosyal maliyeti (yani başka bir ifade ile toplam maliyeti) yukarıda tanımlanan anlamıyla içsel maliyetler (içsellikleri) ile dışsal maliyetlerin (dışsallıklarının) toplamına eşittir. Burada dışsal maliyet (*external cost*) ile kastedilen faaliyetin kendi dışında bir yapı üzerinde gözlemlenen etkileridir (Eshet T., 2006: 335-364). Dolayısıyla bir iktisadi faaliyetin negatif³ anlamda dışsal maliyetleri ile ifade edilen onun insan veya canlı-cansız doğa üzerinde yarattığı bozulmalardır.⁴ Bozulmalar ham maddenin elde edilmesi sürecinden üretilen ürünün kullanımı ve bertarafına kadar tüm aşamaları kapsamaktadır (Eshet T., 2005: 489). Buradan hareketle şunu ifade etmek mümkündür: İnsan etkisinin gözlemlenmediği doğal faktörler (deprem, volkanik patlamalar, vb.) bir kenara bırakıldığında, mevcut küresel ekolojik kriz insanoğlunun sosyoekonomik faaliyetlerinin ortaya çıkardığı irili ufaklı tüm negatif dışsallıkların bir toplamıdır. Dolayısıyla negatif dışsallıkların ortadan kaldırılması, gezegene ait tüm ekopatolojik semptomların süreç içinde yok olması; küresel ekolojik krizin de teorik olarak tamamen ortadan kalkması anlamına gelmektedir. Bu iktisadi mantık çerçevesi ekolojik krizin nedenlerinin, kapsamının ve krize nasıl müdahale edilebileceğinin somut ve ölçülebilir bir biçimde tercüme edilebilmesi anlamında verimlidir: Teoride negatif dışsallık üretmeyen bir toplumsal ekonomi doğaya zarar vermez.

² Maliyet paradigmasına dayalı dışsallıklar tartışmasını mümkün kılan ve kaynaklarla destekleyen Doç. Dr. M. Kemal Korucu'ya teşekkür ederim.

³ Bir faaliyetin negatif dışsallıkları olabileceği gibi pozitif dışsallıkları da olabilir; örnek olarak bir üretim sürecinde ortaya çıkan atıkların bir şekilde enerjiye, canlı besinine veya gübreye dönüştürülmesi gibi.

⁴ Net sosyal maliyet; brüt sosyal maliyetler ile brüt sosyal maliyet kazanımları arasındaki farka eşittir. Brüt sosyal maliyetler ve brüt sosyal maliyet kazanımları ise brüt içsel maliyetler ve brüt dışsal maliyetler şeklindeki alt bileşenlerden oluşur. Bkz. (Dijkgraaf E., 2004: 233-247).

Dışsallıklar ve Karar Verme

Yukarıdaki iktisadi mantık çerçevesi soyut düzlemde çözüm için bir öneri olarak kabul edilebilecek olsa da pratikte cevaplanması gereken, ki felsefi düzeyde soruları da kapsamaktadır, bir dizi karmaşık sorgulamayı beraberinde getirmektedir. Bu yüzden sistematik bir inceleme önkoşul olarak ekonomik ve politik durumun yarattığı dolayimleri ele almayı gerektirmektedir.

İktisadi bir uygulamanın nasıl ve nerede gerçekleştirileceğine ilişkin kararların alınması aşamasında dışsal maliyetlerin hesaba katılması ve karar vericilerin buna göre yönlendirilmesi gerektiği fikri ilk olarak Doksanlı yıllarda gündeme gelmiştir. 1993 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde belirli enerji yatırımlarının planlanması sürecinde sosyal maliyet yaklaşımına göre hareket edilmesi gerektiği ileri sürülmüş, bazı örneklerde bunun uygulanması için girişimlerde bulunulmuştur (Connors, 1993: 1-6; Matthews, 2000: 1390-1395). “*Externality Adders*” ekolü olarak adlandırılan bir grup araştırmacının ileri sürdüğü biçimiyle uygulanan sosyal maliyet yaklaşımına dayanarak alınan kararların yalnızca içsel maliyetlerin dikkate alınması ile uygulanan mevcut kararlara göre ekolojik açıdan daha verimli sonuçlar sağladığı ve ekolojik anlamda bir iyileşmenin önünü açtığı tespit edilmiştir.⁵ Bu ekolün araştırmalarından yola çıkarak bazı eyaletlerde özellikle büyük ölçekli yatırımlar için kirletici başına dışsallık miktarları belirlenmiş, bu miktarların hesaba katılması zaman zaman zorunlu hale getirilmiştir. Her ne kadar başta enerji ve zirai yatırımlar olmak üzere dar bir ölçekte uygulanmış olsalar da dışsallıkları hesaba katan bu maliyet yaklaşımı küresel ekolojik krizin belirli bir ekopatolojik semptomunun ölçülebilir olmasını sağlamak açısından ayrıca önemlidir.

Yukarıdan da anlaşılacağı gibi dışsallıklar sadece çevre kirliliğine iktisadi bir müdahale olarak kalmamakta aynı zamanda ekolojik krizin belirli etkenlerinin somut olarak sınırlarını ve etkisini belirlemeyi de mümkün kılmaktadır. Ancak görünen o ki bu alternatif sistemin küresel ekonomik sisteme entegre edilmesi oldukça karmaşık bir yeniden düzenleme ve denetim sürecini beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda küresel ölçekte atıkların nasıl depolanacağı ve ne şekilde bertaraf edileceği sorunu ve buna bağlı olarak dışsallık miktarlarının hesaplanması süreci bütünsel ekolojik krizin sadece tekil bir ekopatolojik bir semptomunu temsil eden uygun bir örnektir.⁶ Farklı nitelikteki atıkların depolanması ve bertaraf edilmesi süreçlerinde uygulanan

⁵ Bu durumu, zirai bir uygulama için doğrulayan bir çalışma için bkz. Traversi, 2008: 598-607.

⁶ US EPA tarafından geliştirilen “Evsel Katı Atık Yönetimi Açısından Bütünsel Maliyet Hesaplama Yaklaşımı”na göre atık yönetimi çalışmalarında göz önüne alınması gereken maliyet kalemleri yedi ana başlık altında toplanmalıdır. Bunlar; ön maliyetler, işletim maliyetleri, son maliyetler, kullanım sonrası alan iyileştirme maliyetleri, beklenmeyen maliyetler, çevresel maliyetler ve sosyal maliyetlerdir (EPA, 1997).

yönteme bağlı maliyet hesabı çoğunlukla içsel maliyet değişkenleri bağlamında yapılan değerlendirmelere göre belirlenmektedir. Sosyal maliyetler hemen hemen her uygulamada göz ardı edilmektedir.⁷ Bunun açık nedeni dışsal maliyetleri hesaba katıp katmama iradesinin mevcut koşullarda bir “zorunluluk” olarak değil, “vicdani bir sorumluluk” olarak görülmesidir. Başka bir ifade ile, küresel ekonomik koşullarda iktisadi kârlılık ve kalkınma açısından rekabet insanlığın ortak sorunu olan ekolojik krizi önlemekten daha elzemdir. Aslen bir sosyal hizmet olan ancak verimlilik esasına göre özelleştirilmiş bir faaliyet alanı olarak atık toplama söz konusu olduğunda bile bu durum geçerlidir. Atık toplama sistemi mevcut koşullarda doğrudan kârlılık ilkesine göre düzenlenmektedir.

Dışsallıkların dikkate alınması konusunda yasal ya da teknolojik herhangi bir baskının bulunmadığı günümüz koşullarında, doğaya zarar verme potansiyeli olan herhangi bir faaliyetin kendi maliyetini mevzuata uygun gördüğü biçimde belirlenmesi normatiftir. Başka bir ifade ile belirli bir çevrenin ve oradaki doğal yaşamın kaderi genel mevzuat ve üretim ve yeniden üretim süreçlerinde ortaya çıkan olası teknolojik yeniliklerin inisiyatifine kalmış demektir. Bunun yanı sıra tıpkı Kyoto Karbon Ticaret Anlaşması aracılığıyla ülkelerin ve büyük şirketlerin para karşılığında başka ülkelere karbon salınım kotası devşirmeleri gibi⁸, iktisadi bir üretim süreci neticesinde ortaya çıkacak dışsallıkları engellenmek yerine bir şekilde maddi cezalar; vergiler veya maliyeti artırıcı yaptırımlarla ikame edilmesinin ideal bir çözüm olarak sunulması da önlem almayı zorlaştıran bir etmendir. Bu etmen dışsallıkların doğrudan genelleşmiş değere, yani paraya, dönüşmelerini sağlamaktadır. Genelleşmiş değer biçimi ise sanılanın aksine dışsallıkları görünür kılmaktan ziyade onların birer üretim maliyet kalemi olarak

⁷ Örneğin Kocaeli ili, 2018 yılı için mutlak suretle yeni bir atık yönetim modeline (atık işleme/bertaraf tesislerinin ne olacağı ve nerelerde yapılacağı kararına) ihtiyaç duyan bir bölgedir. Bölgenin bu ihtiyacına cevap bulabilmek için araştırmacılar tarafından yapılan bazı modelleme çalışmalarında atıkların hangi yöntemlerle işlenmesi/bertaraf edilmesinin gerektiği (yöntem seçimi) ve bu tesislerin nerelerde kurulması gerektiği (yer seçimi) hem içsel maliyet hem de sosyal maliyet yaklaşımı ile ayrı ayrı kontrol edilmiştir. Gerek yöntem seçimi için (M. K. Korucu, 2017: 946-958) gerekse de yer seçimi için (M. K. Korucu, 2014: 131-140) alınacak kararlara hipotetik bazı dışsal maliyetlerin eklenmesi ile elde edilen sonuçlar sosyal maliyet yaklaşımında toplam maliyet açısından daha olumlu sonuçlar alındığını göstermiştir. Bu iyileşme bulguları kamuoyuyla paylaşılmış ancak yerel yönetim kararını bu doğrultuda kullanmayı “tercih etmemiştir”.

⁸ Bu durumda elimizde kalan şey şudur: Normal şartlar altında 10.000 ton SO₂ yalnızca yine 10.000 ton SO₂'ye eşit olmak durumundayken nasıl olur da başka birçok mali eşitliğin içerisinde kendine yer bulur? Bu soruya küresel anlamda, ama mutlaka küresel anlamda, bulanacak tutarlı bir cevap mevcut ekolojik krizi aşma yönünde önemli bir yol açacaktır. Werner Sinn'e göre bu anlamda söz konusu politikalar karbon arzını azaltmaya yönelik herhangi bir yaptırıma sahip değildir. Fransa Kyoto dışı ülkelere gelen karbon yoğunluğu yüksek ürünlere karşı AB koruması istemektedir. Bu makul bir taleptir. Ancak Avrupa ülkeleri istese de istemese de bu politikalar kaynak zengini ülkeler tarafından çıkarılan karbonun dünyanın başka yerlerinde yakılmaya devam edeceği gerçeğini değiştirmez.

içselleştirilmesini olanaklı hale getirmekte; dışsallıklarını ortadan kaldırmaktadır.⁹ Bu durum bir örnekle şöyle açıklanabilir: Atık bertarafından sorumlu şirket, faaliyetlerinin neden olduğu dışsallıklar sebebiyle ödemek zorunda kalacağı vergileri veya cezaları mevcut ticaret yasaları çerçevesinde çok rahat bir şekilde içselleştirebilir. Bunu ilk adımda faturalara yansıtarak tüm maliyetin hizmeti alanlardan tahsil edilmesini sağlayabilir. Artırılan hizmet maliyetinin yetersiz kaldığı noktada kârlılık adına güvencesiz ve sağlıksız çalışma koşullarına göz yumarak veya çalışanları düşük ücretlendirerek kendi sermayesini artırma yönünde hareket edebilir. Kârlılığını bu şekilde bile sağlayamadığı durumlar için ise, tıpkı endüstriyel kapitalizmin görece artı değeri artırmak adına fabrikalarını başka ülkelere taşıması gibi, faaliyetlerini başka yerlere taşıyabilir; atıkları kâr oranının daha yüksek olacağı bölgelerde depolayabilir. Bu ise kirleticilerin dünyanın bir noktasından başka bir noktasına taşınması; küresel ölçekte bir değişikliğin meydana gelmemesi anlamını taşır. Benzer bir örnek petrol ve kömür gibi fosil yakıtların küresel kullanımı açısından da geçerlidir. Hans Werner Sinn'e göre batılı devletlerin son yirmi yılda hayata geçirdiği karbon tüketimini azaltma mücadelesi bir dizi çelişkili durumu da beraberinde getirmektedir. Çıkarılan yasalar ve yürütülen çalışmalar aslen Sinn'in "yeşil paradoks" adını verdiği bir duruma yol açmaktadır. Yeşil paradoks aslen ilerleyen zamanda karbon tüketiminin düşürüleceğinin ilan edilmesinin küresel ısınma ivmesinin artmasının nedenlerinden biri olarak kendini göstermesi yüzünden ortaya çıkmaktadır (Sinn, 2015: 13). Petrol ve benzeri karbon yakıt zengini ülkeler ileride oluşabilecek servet kayıplarını telafi etmek adına, piyasalar ortadan kaybolmadan, olabildiğince fosil yakıtı toprak altından çıkarıp satmaya çalışmaktadırlar. Bunu sağlayan en temel koşul hali hazırda karbon yakıtların depolanma ve transfer maliyetlerinin yenilenebilir enerji kaynaklarına göre daha düşük olmasıdır.¹⁰ Bu da yatırım maliyeti göz önünde bulundurulduğunda özellikle üçüncü dünya ülkelerinin yenilenebilir enerjiye geçiş tercihlerini açıkça belirlemeyecektir.¹¹ Bu durum fosil yakıt piyasasındaki arz talep ilişkisinin tersine dönmeye başlamasını da açıklamaktadır:

⁹ "Dışsallıkların içselleştirilmesi teorisyenlerin içinde çırpınıp durduğu çok karmaşık bir çelişkiye parmak basıyor: Bir yanda, çevresel sınırlamalar yenilenebilir enerjilerin ekonomik potansiyelinin maksimize edilmesini gerektirirken, diğer yandan her aşırı artış büyük ölçüde fosil yakıt kullanan şirketler arasındaki rekabete zarar verme olarak kabul ediliyor. Yerinde bir kapitalist mantıkla bu yükün emekçilerin sırtına bindirileceği düşünülebilir, ama bunun için önce toplumsal direnç noktalarının ezilmesi gerekir" (Tanuro, 2011: 92).

¹⁰ "Nükleer fizyon, nükleer füzyon, güneş enerjisi, su ve rüzgâr enerjilerinin hepsi elektrik üretiminde kullanılır. Ancak elektrik hiçbir şekilde fosil yakıtların yerini alabilecek mükemmel bir alternatif değildir. Çünkü fosil yakıtlar mükemmel depolama araçlarıdır" (Sinn, 2015: 207).

¹¹ Yaklaşık 140 kömür santralini veya 75 nükleer santralin üreteceği enerjinin güneş aracılığıyla düşük bir maliyetle üreterek Afrika'dan Avrupa'ya transfer edilmesini mümkün kılacak Desertec Projesi'nin olası maliyeti 400 milyar avro olarak hesaplanmaktadır (Sinn, 2015: 85).

“Etrafi kirletme analogisi, ancak AB'nin tüketmeyerek azalttığı miktarın, petrol şeyhleri ve diğer kaynak sahiplerinin aynı miktarda karbonu yeraltından çıkartmamaya karar vermesi halinde anlamlıdır (...) karbon kullanımını azaltmakta kullanılacak teknik çözümler üzerine bininci defa kafa patlatmaktansa bu kaynaklara sahip olanların karbonu yeraltında bırakmaya nasıl ikna edileceğini sorusunu sormak lazım” (Sinn, 2015: 13).

Yukarıda kaba hatlarıyla dile getirilen ekolojik kriz perspektifi birçok anlamda sorunun olgusal yüzünü ortaya koymaktadır. Krizin nasıl tanımlanabileceği; neden-sonuç ilişkileri ağının tespit edilmesi ve çözüm için atılması gereken somut adımlar ancak bu olgusal çerçevenin beraberinde getirdiği sorulara cevap verilebildiği sürece bir anlam taşımaktadır: “Uygun yasal düzenlemeler krizin kontrol altına alınmasını sağlayabilir mi?”; “Ekolojik krizi iktisadi bir perspektifle kontrol altına almak mümkün müdür?”; “Yeşil bir kapitalizm olanaklı mıdır?”; “Ekolojik krizin asli nedeni tekil insan faaliyeti olarak görülebilir mi?” gibi sorular ölçek bazlı olarak aynı zamanda sosyal bilimler ve özellikle felsefenin de üzerinde kafa yorması gereken köşe taşlarıdır. Ancak belki de en önemli ve tüm bu sorulara dair tartışmalara bir koşul olarak eklenmesi gereken sorgulama şudur: “Ekolojik krize dair şimdi ve burada ne yapılması gerekir?”

Bu sorular göz önünde bulundurulduğunda felsefenin ilk cevaplama gereken şu olmalıdır: Oluşturduğu kavramsal bağlam ve bu bağlamın ürettiği tartışma düzeylerinin söz konusu çerçeve ve sorulara dair olduğunu söylemek mümkün müdür? Bu soruya cevap vermek adına felsefenin ekolojik krize yönelik tavrının eleştirel anlamda belirlenmesi gerekmektedir zira ancak böyle bir eleştiri felsefenin olgusal olanla arasındaki mesafeyi belirlemeyi mümkün kılabilir.

2. FELSEFİ BİR OLGU OLARAK EKOLOJİK KRİZ

Yukarıda özetlenen olgusal çerçeve ekolojik krizin neliğine ve nasıl aşılabileceğine yönelik tartışmalar açısından nesnel bir zemin sunmaktadır. Bunun nedeni sorgulamayı somut bir gerçeklik üzerinden kurmayı mümkün kılmasıdır. Bu çerçevenin ekolojik krizin çözümüne dair öneriler açısından bir ön kabul işlevi görebileceğini ifade etmek gerekir. Ancak burada dikkat çekici olan söz konusu olgusal zeminin aynı zamanda sosyal bilimlerin, özellikle de felsefenin, ekolojik krizin neliğine dair tartışmaları yabancı bir kıtadan ortaya koyduğunu ifşa ediyor olmasıdır. Felsefe açıktır ki içinde bulunduğu çağın temel sorunlarını görmezden gelemez. Bu anlamda felsefenin ekoloji konusunda kör olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak felsefe güncel sorunları ele alırken doğası gereği sorgulamanın odağını kendi kavram çerçevesi içinde yeniden

konumlandırmakta, onu kendi kurucu tartışmaları içine yerleştirmektedir. Bu da genellikle yola çıkılan başlangıç noktasının pasif bir hale gelmesine neden olmakta; geri dönecek noktanın ortadan kaybolmasına yol açmaktadır.¹²

Ekoloji tartışması genellikle kavramın ve ekoloji biliminin kurucusu Ernst Haeckel ile başlatılır. Ekoloji felsefesinin, ya da daha geniş anlamıyla çevre felsefesinin, kökenleri doğanın gizemini bir düzen arayışı ile birleştiren doğa felsefecilerine kadar götürülebilir olsa da doğa ile insan arasındaki ilişki üzerine süregelen tartışmalar felsefe tarihinde kökenini asli olarak modern felsefe geleneği içerisinde bulmaktadır. Erken dönem modern düşünürler olan Francis Bacon ve Baruch Spinoza¹³ bu anlamda ilk örnekler olarak gösterilebilir. Özellikle doğanın bütünselliği bağlamında Spinoza düşüncesinden ve zorunluluk-özgürlük karşıtlığı bağlamında Kant düşüncesinden etkilenmiş olan Alman idealist düşünürleri doğa-insan ilişkisinin modern anlamda kurucuları arasındadır. Spinoza ve Kant (ve sonrasında idealist-romantik düşünürler) doğa ile insan arasındaki ilişkinin zorunluluk zemininde ele alınması gerektiği noktasında ortaklaşırlar. Erken modern düşüncenin bilimsel (mekanist) tavrına karşı çıkan 19. yüzyıl idealistleri doğayı akıldan ziyade sezgi ile kavranabilecek olan bir canlılık olarak tanımlamışlardır. Doğanın ifade biçiminin felsefi veya bilimsel (akıl, imgelem) olamayacağını aksine sanatsal (sezgisel, şiirsel) olduğunu ifade eden bu düşünce geleneği bir yandan doğayı yüceltmiş, diğer yandan bu yüce doğanın etik yaşamının bir unsuru olarak ele alınmasını mümkün kılmışlardır (Ünsalan, 2007: 4-13). Ancak burada söz konusu tartışmanın modern insan inşası bağlamında yürütülen bir tartışma olduğuna dikkat çekmek gerekir. Zira gerek Spinoza'nın gerekse de doğa felsefesi ile uğraşan diğer modern filozofların bugünkü anlamıyla doğa sömürsüne ve olası bir ekolojik yıkıma yönelik belirgin farkındalıkları olduğu söylenemez. Başka bir ifade ile modern felsefede doğa en temel anlamıyla öznenin bilme ve eyleme sınırlarını belirleme işlevini görmektedir; tıpkı Spinoza düşüncesinde doğanın tözselliği üzerinden öznenin bir yanılısıma olarak belirlenmesi veya Kant'ın doğanın erekselliği dolayısıyla insanın amaçlılığını belirlemesi gibi.¹⁴ Bugün anladığımız anlamıyla ekoloji felsefesi temel motivasyonunu ekolojik krizin özellikle yirminci yüzyıla damgasını vuran çeşitli semptomlarında ve gözle

¹² “Ama felsefe, özü gereği, şeyleri hiçbir zaman daha kolay yapmaz, aksine sadece daha güçleştirir” (Heidegger, 2014, s. 20). Bu anlamda çalışmada çevre felsefesi başlığı altında tartışmalar belirli bir bağlamda ele alınacaktır. Öne çıkan örneklerin derinlemesine birer eleştirisini sunmak bu yazının hem sınırlarını hem de amacını aşmaktadır. Çalışma çevre felsefesinin güncel ekolojik krizin semptomatik etkileri bağlamında ne anlama geldiği üzerine bir eleştiri olarak ele alınmalıdır.

¹³ Spinoza'da doğa tanrı ile özdeştir; doğa edebi ezeli bir varlık olarak tanrıdır, varoluşu zorunludur (Deus seu Natura) akıl olarak insan ise bu tanrının düşünme sıfatının bir biçimidir (Spinoza, 2011: 505).

¹⁴ Bkz. (Kant, 2006: 31-47).

görülür etkilerinde bulmaktadır. Bu etkilerin entelektüeller, ekonomik ve politik çevreler tarafından kabul edilmesi çevre felsefesine odaklanan bir düşünmenin ve tartışma ortamının yayılmasına ön ayak olmuştur.¹⁵ Buna rağmen ilginçtir ki çağdaş çevre felsefesi tartışmaları söz konusu olduğunda genel olarak insan ile doğa arasındaki ilişki çevre etiği bağlamında ele alınmaktadır. Bu anlamda çevre etiği kavramı hem doğa ile insan arasındaki ilişkiye dayanan ahlaki (iyi olanı isteme olarak moral; Moralität) tartışmaları hem de yeni insan anlayışları ve toplumsal tasarımları öneren etik-politik (insani-toplumsal olanı düzenleyen olarak ethics; Sittlichkeit) tartışmaları kapsayan bir üst anlamda kullanılmaktadır. Bu üst anlamın dışında kalan yaklaşımlar da bulunmaktadır; Ekolojik temelli bir öznelğin inşasına yönelik fenomenoloji arayışında olan çalışmalar, mekânsal-zamansal ölçek sorgulaması merkezli çalışmalar ve estetik temelli çalışmalar bu yaklaşımlara örnekler olarak görülebilir. Ancak şunu dile getirmek gerekir ki felsefenin sorgulama döngüsünden bir şekilde kurtulma gayesinde olan ve çevreyle ilgili sorunlara yönelik felsefi çabayı “ne yapmalı” sorusu ile nihayetlendirme gayesindeki çalışmalar genel anlamda çevre etiği başlığı altında ele alınmaktadır.

3. EKOLOJİK KRİZ VE ÇEVRE ETİĞİ

Bir bakıma ekoloji felsefesinin dar kapsamlı bir ifadesi olarak da ele alınabilecek çevre etiği tüm canlılığın insan tarafından tanınmayı ve dolayısıyla saygıyı hak ettiği ilkesine dayanmaktadır. Felsefi düşünmenin spekülâtif doğası gereği insanın kendi dışındaki doğa ile nasıl bir ilişki kurması gerektiğini incelemektedir. Her ne kadar etik başlığı altında ifade edilmesinin asli nedeni insanın ekolojik kriz üzerindeki etkin rolünü ifade etmek yani krizin kendisini insani kılmak olarak gösterilebilecek olsa da çevre etiği aslen insan ve doğa arasındaki ilişkinin etik bağlamda kurulabileceğini kabul etmeye ya da inşa etmeye dayanır. Başka bir ifade ile çevre etiği insanın etkin doğanın ise edilgin konumda yer aldığı bir mantığa göre işlemektedir.

Çevre felsefesini üç ana ekseninde incelemek mümkündür. Bunlardan ilki olan insan merkezci yaklaşıma göre çevre etiği insani değerlere ve çıkarlara dayanmaktadır ve doğa da bu bağlamda insana ait bir değer olarak ele alınmaktadır. Canlı merkezci ikinci yaklaşıma göre insani olmayan doğanın kendinde bir değeri vardır ve insanın onunla kurduğu ilişkide göz önünde bulundurulması gereken doğanın kendinde bir değeri olduğu kabulüdür. Bu yaklaşım aslen doğanın araç olarak kullanılmasına karşı bir yaklaşımdır.

¹⁵ Eric Katz'a göre çevre felsefesi Aldo Leopold, Lynn White ve John Muir gibi isimlerin 1960'lardan itibaren kaleme almaya başladıkları çalışmalar ile başlatılabilir. Bu çalışmalar temel olarak çevresel problemlere – kirlilik, tehdit altındaki türler, nüfus artışı gibi- odaklanan çalışmalardır (Katz, 1991: 80).

Üçüncüsü ise toplumsallığın sınırlarını doğaya doğru genişleten ve bu anlamıyla bütüncül bir kavrayış öngören çevre merkezci yaklaşımdır. Bu kaba sınıflandırmanın ekoloji felsefesi başlığı altında süregiden tartışmaların büyük bir çoğunluğunu kategorize edebildiğini söylemek mümkündür. Her bir yaklaşımın altında birçok ayrı düşünce sıralanabilir. Dolayısıyla bu üç tavrın temel çerçevelerini örnekler üzerinden ortaya koymak ekoloji felsefesinin uzamını belirlemek ve hâkim sorgulama biçimlerini görmek adına işlevsel olacaktır.

İnsan Merkezli Yaklaşım ve Uygulamalı Etik

İnsan merkezli ekolojik yaklaşımlar merkeze insanı koymaktadırlar. İnsanın doğa ile ilişkide belirleyici konumda yer aldığını ve buna bağlı olarak doğayı kendi sorumluluk alanı içinde görmesi gerektiğini öne sürmektedirler. Bu düşüncenin felsefi temelleri modern akılcılık ile ilişkilendirilebilir. Bu yanı sıra dünyayı ben merkezli konumlandırılan ve onunla ilişkisini kendini sınırlayan ahlaki bir tavır ile belirleyen modern öznenin birer uzantısıdır. Özellikle erken dönem ekoloji felsefesi tartışmaları, dinsel bir motivasyona sahip olmalarının da buna neden olduğu söylenebilir.¹⁶ Ayrıca ekolojik pragmatizm ve deontoloji geleneğine dayanan ahlakçı yaklaşımlar da bu kapsamda ele alınabilir. Günümüzde gittikçe radikalleşmekte olan ekoloji tartışmalarının ilk eleştiri momenti insan merkezci yaklaşımın ahlakçı ve insanı kutsayan tavrının kendisidir. Ancak her ne kadar teorik alanda etkinliğini yitirmiş olsa da toplumsal anlamda pratik ekolojik tavrın en belirgin örnekleri kendisini aslen insan merkezli bir zemin üzerine inşa eden uygulamalı etik tartışmalarında göstermektedir.

Uygulamalı etik, diğer adıyla pratik etik, 1970'lerden beri giderek de gelişmekte olan bir felsefi disiplindir. Pratik hayatta karşılaşılan belirli durumlara yönelik ahlaki modeller çıkarmak uygulamalı etiğin asli amacıdır. Bu anlamda özellikle mesleki etik tavırların belirlenmesini sağlamak uygulamalı etiğin temel tartışma konusudur. Uygulamalı etik en temelde pratik sorunların çözümü adına ahlaki normlar belirleme ya da pratik sorunları ahlaki normlara uyarılma ile ilgilenmektedir (Beaucham, 2003: 3-16). Uygulamalı etik tartışmalarının asıl amacı ele aldığı sorunları farklı bakış açıları üzerinden değerlendirmek, sorunu parçalara ayırmak ve bu parçalara ilişkin öngörülen tavırların etik olup olmadığını tespit etmektir. Dahası etik olan durumların birbirleri ile çelişip çelişmediğini de belirlemeye çalışır (Ben A. Minter, 2005: 362).

¹⁶ Dinsel çevre etiği tartışmalarına örnek olarak bkz. Holmes Rolston Environmental Ethics: Some Challenges for Christians *The Annual of the Society of Christian Ethics*, Vol. 13 (1993): 163-186. Bu çalışmada Rolston Hristiyanlığın doğrudan hayvanları bitkileri türleri farklı ekosistemleri ve hatta bir bütün olarak dünyayı kapsayan bir çevre etiğine sahip olduğunu iddia etmekte; iyi bir Hristiyan'ın sadece İncil'e dayanarak bu etik değerleri tespit edebileceğini ileri sürmektedir (167).

Ekoloji odaklı uygulamalı etik çalışmalarının öncelikli amacı özel bir alan olarak ekolojinin ahlaki açıdan tartışılması adına pozisyonlar ortaya koymaktır. Bunu iki biçimde gerçekleştirmektedir: Bunlardan ilki toplumsal bağlamda ekolojiye dair olması gerekene dayanan bir tavrın geliştirilmesini sağlayacak pozisyonlar yaratmak, ikincisi ise ekoloji bilimi yapanların, söz gelimi biyologların, kimyacıların ve çevre bilimcilerin, mesleki etik tavırlarının belirlenmesini sağlamaktır (Dudycha, 2003: 330-33). Uygulamalı etik bu anlamda ekolojik krizin semptomlarına yönelik belirli senaryolar üzerinden bir veya daha çok etik problem üzerine odaklanmayı önermektedir. Kurgusal veya gerçek olaylar burada örnek olarak ele alınmaktadır. Asli olarak yapılan ise sorunun kendisine cevap üretilmesi istenen bir formda yeniden biçimlendirmesidir.

Uygulamalı çevre etiği çalışmalarının olumlu yanı çeşitli somut durumlar üzerinden sunulan örnekler aracılığıyla çok yönlü bir sorumluk alanı belirlenmesine olanak sunmasıdır. Başka bir ifade ile uygulamalı etik ekolojik krizi tekil birçok semptom üzerinden somut bir biçimde kavramaya olanak tanımaktadır. Zira bu yaklaşıma göre pratik sonuçlara giden en kestirme yol sorunları genel ahlaki ilkeler üzerinden yeniden düşünebilmekten geçmektedir. Burada ahlaki ilkeler üzerinden düşünmek ile kastedilen bir sorunun kendi nedenselliği dolayısıyla özelleşmesinden ziyade genel bir ahlaki; evrensel bir olması gereken tavır içinde çözülmesi ile ilgilidir (Beaucham: 2003). Ancak burada dikkat edilmesi gereken şudur: Uygulamalı etik, pratik durumun kendisinden türetilen ahlaki sorular ile, söz konusu türemeyi mümkün kılan ahlak teorisinin birebir uyumlu olduğu ön kabulüne dayanır. Başka bir ifade ile, tanımlanacak olan etik tavrın belirli bir somut durumdan türetildiği varsayılırken aslında söz konusu olan örneğin etik bir tavidan türetilmesidir. Bu yanılla uygulamalı çevre etiği ekolojik krize bir çözüm sunmaktan ziyade çevreyi dikkate alan ahlak temelli bir öğreti kurma macerası olarak da tanımlanabilir. Başka bir ifade ile uygulamalı etik aşağıdakine benzer radikal örneklerle veya paradoks önermelere dayanarak insan ile doğa arasındaki ilişkiyi rafine etmeye, insanileştirmeye, çalışmaktadır: “Tek bir insanın hayatta kaldığı nükleer bir felaket sonrasında insanın türünden bir bireyin hayatta kalan tek ağaç ile karşılaştığını varsayalım. Eğer insan o ağacı keserse bundan hiçbir insan veya tamamen yok oldukları için hiçbir hayvan zarar görmeyecektir. Ağacın yok oluşundan kimse zarar görmeyecek olsa bile insanın ağacı yok etmesi yanlış mıdır?”¹⁷

¹⁷ (Hedgecoe, 2004: 127). Aşağıdaki örnek de uygulamalı etiğin doğasındaki kurgusalılık zeminine işaret etmektedir: “Gelecekte insanların yaşamsal çeşitliliğe saygı duymasını gerektirmeyen koşullar ortaya çıkabileceği veya alternatif enerji kaynakları geliştirmiş olabilecekleri varsayılırsa, tükenmekte olan hayvan türlerini veya petrol rezervlerini korumak

Uygulamalı etik modeli sosyal bir gerçekliğin düzgün felsefi çizgilerle parçalara ayrılabilirliğini varsayar. Ancak pratik olanı etik sorulara dönüştürebilecek uygun aletler bulunup bulunmadığı tartışması görmezden gelinir (Hedgecoe, 2004: 130). Doğal olarak birbirlerinden farklı olarak ortaya koyulan tekilliklere uygun etik tavırları ve bunlar arasındaki çelişkileri belirlemek ekolojik krize yönelik yapıcı bir tavır geliştirmeyi mümkün kılamaz. Başka bir ifade ile uygulamalı çevre etiği aslen farklı etik öznelerin (işveren-üretici-bilim adamı-tüketici) olarak doğaya ve ekosisteme karşı sorumluluklarımız olduğunu göstermekle yetinmektedir. Çelişkilerden bu şekilde beslenen bir tavır zorunlu olarak bireyselleştirilmiş düzeyde sorumluluk alanları tanımlayarak vicdanın kolektif bir düzeyden bireysel bir zemine inmesinin yollarını da belirginleştirmektedir.¹⁸ Bu tavrın kendisi uygulamalı çevre etiğinin insan merkezci yaklaşımın en belirgin özelliği olarak da görülebilir. Yukarıda aktarılan ve ekopatolojik bir sendrom olarak tanımlanan bütünselliğin tekil birçok sorun olarak ne gibi etik anlamlar ifade edilebileceğini, yani kişinin bu sendromlar karşısında nasıl tavır alması gerektiğini belirlemek ile ilgilenmektedir. Asıl mesele gerçek anlamda etik çıkmazlara çözüm bulmak değil, sorunları etik bir dile tercüme etmektir. Buradan çıkacak asli sonuç ise uygun bir etik tavrın tüm sorunların çözümünde ilk adım olduğu varsayımdır. Ekolojik krize bir çözüm önermekten ziyade çevreci nesiller yetiştirmek; topluma bir çevre bilinci sunmakla ilgilidir. Sorun ekolojik krize neden olan ekonomi politik sistemin sınırları dahilinde inşa edilen düşünsel alanda evrensel etik bir probleme dönüştürülmektedir.

Canlı Merkezli Yaklaşımlar

herhangi bir şey ifade eder mi” (Mudgil, 2010: 123). Bu örneğin kendisi ancak ve ancak evrensel bir ahlaki tavrın örneklenmesi açısından anlamlı olabilecek, içinde bulunulan krizin somut koşullarıyla ancak söz konusu evrensellik düzeyinden ilişki kurabilecek bir konumdadır. Bu örnek bir kurgusal dilemmenin resmedilmesine dayanır. Cevap verme iddiasında olduğu şey yine bu kurgusalığa dayanmaktadır.

¹⁸ Son yıllarda öne çıkan organik ve yerel ürünlerin tüketilmesindeki artışın nedeni de aslen bu durum ile ilişkili olarak ele alınabilir. Yeşil ürünler mümkün olduğunca doğal olma iddiası taşımaktadır. İnsan sağlığı açısından tehdit oluşturmayacak ve sürdürülebilir bir sistemi benimseyen bu ürünlerin üretim ve test aşamalarında hayvanların kullanılmaması; üretim, paketlenme ve transfer süreçlerinde çevreye zarar verecek zararlı materyallerin yer almaması temel hassasiyetler olarak öne çıkmaktadır. (https://en.wikipedia.org/wiki/Green_brands). Tüm bu fazladan nitelikler ürünlerin maliyetinin büyük ölçüde artmasına neden olmaktadır. Bu da kitlesel olarak tüketilmelerini imkânsız kılmaktadır. Ancak burada dikkat çeken asıl husus yeşil ürün tüketiminin bir çevre bilinçliliği olarak pazarlanmasıdır. Bu yanı sıra yeşil ürünler aslen tüketerek doğayı koruma algısını yaratırlar. Slavoj Žižek Starbucks’ın bir gazete ilanı ile tüketicileri kahve tüketerek adil ticareti destek olmaya çağırmasını buna bir örnek olarak gösterir: “Eğer bu etik olarak sizi tatmin etmeye yetmiyorsa ve üçüncü dünyanın yoksulluğundan kaygılanmaya devam etmekteyseniz” der Žižek “satın alabileceğiniz başka ürünlerde bulunmakta (mesela Starbucks’tan) alınan her şişe suyun 0,05 doları Afrika’daki içme suyu sorununa destek olan “Ethos Water” programına aktarılmakta (Žižek, 2009: 53).

Ekoloji felsefesi bağlamında öne çıkan diğer bir yaklaşım biçimi olan canlı merkezli yaklaşım, insan ile doğa arasındaki ilişkiyi modern düşüncenin insan merkezli kavrayışının dışında, farklı biçimde ele almak bakımından çevre merkezli yaklaşım ile ortaklaşır. Canlı merkezli yaklaşıma göre tüm organizmalar canlı olmak bakımından özdeşler; bir bütün olan canlı dünyanın parçasıdır. Söz konusu bütün parça ilişkisi dolayısıyla her canlı eşit derecede değerlidir ve insanın öncelikle bunu ilkesel olarak kabul etmesi gerekir (Jardins, 2006: 264-69; 421-25). Canlı merkezli yaklaşım etiğin insan merkezli çerçevesini ortadan kaldırmak ve yerine bir canlılık etiği koymak temel gayesini taşır.

İnsan merkezli yaklaşımdan uzaklaşma bir tartışma olarak Paul W. Taylor'un *Respect for Nature: A Theory of Environmental Ethics* adlı çalışmasında kendini açıkça gösterir. Taylor çalışmasında Kant etiğini tüm canlılara uygular ve "canlı merkezli eşitlikçilik" kavramını ortaya atar. Taylor'a göre dünyaya canlı merkezli bir bakış aslen tüm canlı varlıkların kendinde bir değere sahip olduğunun görülmesini sağlamaktadır. Bu bireyci olmayan bir çevre etiğinin dönemi açısından en makul halidir. Ancak Katz'a göre Taylor normatif ahlaki iddialarının uygulanabilirliği konusunda çelişkiler barındırmaktadır: Her ne kadar insanın canlılar hiyerarşisindeki yerine karşı çıkıyor olsa da insanlık ile insan dışı canlı yaşamın çıkarlarının çatıştığı noktalarda insanlığın lehine tavır almayı tercih etmektedir (Katz, 1991: 83).

Canlı merkezli yaklaşım bağlamında ekoloji sorununu öne çıkaran ilk çağdaş çalışmalardan biri Aldo Leopold'un 1949 yılında kaleme aldığı *A Sand County Almanac* başlıklı çalışmasıdır. Leopold'un bu çalışmada dile getirdiği toprak etiği (land ethics) yıkıcı bir figür olarak tanımlanan modern insan ile yaban doğa arasındaki ilişkinin yeniden tanımlanmasını önermektedir. Sovyet metafizikçi Pyotr Ouspenskii'nin *Tertium Organum* başlıklı çalışmasında öne çıkan doğanın canlılık ve bir tür bilinçlilik olarak anlaşılması gerektiği fikrine dayanan (bkz. Leopold, 1970: 147) toprak etiği, asıl sorunun doğayı salt nesne gören tavırdan kaynaklandığını iddia eder. Leopold'a göre bir canlılık olarak çevrenin kendinde bir değeri vardır ve insanlığın yapması gereken doğayı bir sömürü nesnesi olarak görmek yerine kendini onun bir parçası olarak tanımlamalıdır. Canlı olmak zorunlu olarak hak sahibi olmayı da beraberinde getirmektedir. Bu yanıyla asli olarak insan ve toplum arasına sıkışıp kalmış olan etiğin sınırlarının genişlemesi gerektiğini iddia eder. Toprağı da içine alacak yeni bir etiğin inşası zorunludur.

Leopold toprağın onu oluşturan bütün öğeleriyle -insanları, kara ve su parçaları, bitki ve hayvanlarıyla- tek bir topluluk olarak düşünülmesini ister (Leopold, 1970: 239). Ona göre yurt ile sadece üzerinde yaşanan toprak parçasını değildir, Leopold toprak ile toplumun ekolojik anlamı olarak

adlandırdığı su, toprak, bitkiler, hayvanları kastetmektedir. Üzerinde yaşanan toprağa duyulan sevgi ve saygı açıkça etiğin hakiki bir uzantısıdır (Burchet, 2016: 48). Bu anlamda doğayı koruma insan ile doğa arasında inşa edilecek uyumun ilk ayağını oluşturur. Doğal dünyanın bütünlüğünü, dengesini ve güzelliğini bozacak her eylem kınanmalıdır. Uyumun ikinci ayağı ise doğaya saygı duyan bir eğitim sisteminin inşasıdır.

Aldo Leopold'u toprak etiği üzerine kaleme aldığı makaleler söz konusu önerinin teorik olarak detaylandırıldığı çalışmalar olmaktan ziyade etkileyici edebi bir üslup ve çizimler ile sunulan eserler olarak öne çıkmaktadırlar.¹⁹ Bu yüzden romantik bir talep olmanın ötesine geçemeyen toprak etiği felsefi olarak da derinleşmemektedir.

Canlı merkezli yaklaşıma bir başka örnek Peter Singer'ın türsel olmayan etik anlayışıdır. Peter Singer hayvanlar üzerine çalışmalarıyla öne çıkan bir düşünürdür ve kendi çalışmasını “türsel sınırları aşan bir etik girişim” olarak tanımlamaktadır. Singer hayvanlar üzerine çalışmaya başlamasının 1970'lerde öne çıkmaya başlayan insan ve doğa arasındaki ilişkiyi sorgulayan ekolojik etik harekete dayandığını dile getirir. Egemen batı düşüncesine göre doğal dünya insanın amaçlılığına uygun olarak yaratılmıştır. Semavi dinlerde de karşımıza çıkan bu bakış açısı Singer'e göre aydınlanma düşüncesi sonrasında iyice perçinlenmiş ve modern insanın dünyayı arka bahçesi olarak görmesini mümkün kılmıştır. Bu geleneksel bakışın aşılması adına öncelikle doğanın “araçsal değerinin” ötesinde kendinde bir “içsel bir değerinin” olup olmadığının tartışılması gerekmektedir. İşte bu noktada soru insanların çıkarlarının insan olmayanların çıkarları ile çatıştığı noktada ne yapılması gerektiği noktasında belirginleşir. (Singer, 2001: 417)

Singer'a göre insanlık bu sorun ile ilk kez karşılaşmış değildir. Antik Yunan'da “barbarlar” yurttaşlar tarafından yaşayan araçlar olarak görülmektedir yani aslen insan olmanın içsel bir değeri olduğundan söz edilememektedir. Barbarlar daha üstün bir amaca hizmet etmek adına yurttaşlara sunulmuş araçlardır. Günümüzde genel anlamıyla insanlık bu bakış açısının kabul edilmez olduğunu, tüm insanların insan olmak bakımından aynı olduğunda uzlaşan bir noktaya gelmiştir. Benzer biçimde insan olmayanlar olarak hayvanların da canlı olmak bakımından insanlar ile benzer özelliklere sahip olduklarını, örnek olarak hayvanların da insanlar gibi acı çektiğini yani duygu sahibi olduklarını, görmek

¹⁹ “Pines and Snow” başlıklı makalede Leopold şöyle yazıyor: “yaratma eylemleri genellikle tanrılar ve şairlere ait eylemler olarak görülür ancak sıradan insanlar da nasıl yapacaklarının bilgisine sahiplerse bu ayrıcalığı yaşayabilirler. Örnek olarak bir çam ağacı dikmek için tanrı veya şair olmak gerekmez; insana gereken tek şey bir kürektir. Yasada nadir karşılaşılabilecek bu açık sayesinde en beceriksiz insan bile şöyle buyurabilir: Bir ağaç olsun-ve orada bir ağaç olacaktır”. (Leopold, 1970: 81).

zor değildir. Bu bakımdan hayvanları da kapsacak bir canlılık etiğinin nesnel zemini insan ile hayvanın ortak yetilerinden kaynaklanmaktadır. Ancak aynı duygu sahibi olmayan canlılar açısından benzer bir durumun geçerli olduğunu söylemek için yeterli gerekçe yoktur. Bu anlamda canlı merkezli yaklaşımın sınırları sorunu Singer için cevabı kolay olmayan bir sorudur.

Canlı merkezli bir ekoloji açısından sınır problemi en asli problemlerden biri olarak kendini göstermektedir. Yaklaşımı insan ve hayvandan tüm doğaya doğru genişleten savunucuların Singer düşüncesine ve benzerlerine yönelttiği temel eleştirilerden biri şöyledir: Değer sahibi kabul edilmek için bir sınır sistemine sahip olmak mı gerekmektedir? Eğer öyle ise Singer'ın çerçevesi türsel olmayan bir etik olarak nitelenebilecek kapsama dahil edilemez. Türsel olamayan bir etiğe geçişi mümkün kılacak olan temel ilke insan dışındaki türlerin, hatta bir bütün olarak ekosistemin, kendinde hakları olduğunu tartışabilir bir tavır olmalıdır. Singer'a göre bir çıkarın (interest) doğrudan bir hak olarak kabul edilebilmesi için bir zorunluluk olarak görülebilmesi gerekmektedir. Bir ağacın su ve güneşten çıkarının bir hak olduğu iddiası ile kastedileni bir buzulun erimemek için soğuktan çıkarı olduğu iddiasına indirgemek tartışmayı belirsizliğe sevk etmek anlamına gelmektedir. Singer'a göre her ne kadar türleri aşan bir etiğin inşası ekosistemin korunması açısından bir zorunluluk olsa da söz konusu etiğin sınırları tüm canlılık olarak kabul edildiğinde bu etik girişim bağlamında içeriye alınanlar ile dışarıda kalanlar arasında bir ayrımı neredeyse imkânsız hale getirecek bir sonuç ile karşılaşılacaktır. Singer'ın söz konusu girişimi bir hayvan etiğinde bırakmasının temel nedeni de bu olarak görülebilir. Bu anlamda neredeyse tüm canlı merkezli etik girişimler gibi kendi düşüncesi de derin açmazları beraberinde getirmektedir.²⁰ Türsel olmayan bir etik özünde insanın genel anlamıyla doğa ile kurduğu ilişkinin düzenlenmesi anlamında devrimci bir teorik öneri olarak öne çıkıyor olsa da Singer'ın deyimi ile o kadar ileri götürülmektedir ki gerçekleşmesi mümkün değildir. Bu anlamda devrimci olmaktan ziyade sınırlayıcıdır (Singer, 2001: 415-20)

Canlı merkezli yaklaşımın en kapsamlı girişimlerinden biri olan derin ekoloji düşüncesi Singer'ın eleştirdiği bu temel ön kabulden hareket etmektedir. Derin ekoloji insanın doğaya üstün olduğu iddiasını radikal bir tavırla reddeden ve ekosistemin tümüyle değerli olduğu temel ilkesinden hareket eden bir düşüncedir. Norveçli düşünür Arne Naess tarafından Spinoza felsefesi ve Gandhi düşüncesinin etkisinde geliştirilen derin ekoloji, doğanın içsel değerini keşfetme ve bu temelde evrensel bir yaşam etiği inşa etmeye dayanmaktadır.

²⁰ Singer'a göre ne Albert Schweitzer'in canlı merkezli eşitlik anlayışı, ne Paul Taylor'ın tüm canlıların kendinde bir amacı olduğu savına dayanan etiği ne de Aldo Leopold'un toprak etiği söz konusu belirsizliğe bir çözüm sunamamaktadır (Singer, 2001: 421).

Derin ekoloji insanın doğaya dair bilinçliliğini yeniden düzenlemeyi amaçlamaktadır (Naess, 2003: 28-29)

Naess derin ekoloji hareketinin manifestosu niteliğinde ele alınabilecek *Ekoloji, Toplum ve Yaşam Biçimi* başlıklı çalışmasında öncelikle derin ekolojinin temel ilkelerini ortaya koyar (Naess, 2003: 29), ardından bilim olarak ekolojiyi aşacak bir ekolojik bilgelik olarak ekoloji düşüncesinin temellerini belirler (Naess, 2003: 35-36). Ekolojik bir bilinç yerine ekolojiyi öneren derin ekoloji bu yanı sıra doğrudan bir modernizm eleştirisi olarak da öne çıkmaktadır. Modernizmin temel kavramı olan özneyi ve özne merkezli bir rasyonalizmi reddetmektedir.

Derin ekolojinin aslen çağın ekolojik krizine bir çözüm üretmekten ziyade insan doğa ilişkisini felsefi olarak yeniden ele almak ve yeni bir insan yaratmak amacıyla olduğu söylenebilir. Derin ekoloji her ne kadar insan ile doğa ilişkisini düzenlemeyi amaçlayan bütüncül bir felsefi dönüşümü öneriyor olsa da Naess'in çalışmalarında söz konusu dönüşümü mümkün kılacak derinlikte bir felsefi tartışma yürütüldüğü söylenemez. Daha açık bir ifade ile Naess'in epistemolojik (ekolojik kendilik fikri) ve ontolojik (ekolojik ontoloji) iddiaları sistematik bir derinlikten ziyade modern rasyonalizmin bir reddiyesine ve bir ön kabul olarak doğaya karşı etik tavrın kendisine dayanmaktadır.²¹ Derin ekolojinin önerdiği tüm felsefi dönüşüm aslen doğa ile insan arasındaki, farklı bağlam ve içeriklerde de olsa, etik ilişkinin terbiyesine ve bu ilişkide doğanın edilgin konumdan etkin bir konuma yükseltilmesine yöneliktir.²² Bu ise insana ait olduğu varsayılan ve etiği mümkün kılan bir tinselliğin doğaya yüklenmesi anlamına gelmektedir. Başka bir ifade ile doğa ile insan arasındaki etik bir zemin tesis etmek adına doğa insani değerler tarafından yeniden kurulmaktadır. Ancak bu süreç aynı zamanda Budizm ve Spinoza düşüncesi tarafından beslenen bir mistifikasyon sürecidir: Aslen insan ile insan arasındaki ilişkiye ait olan bir tanınma etiği doğaya içkin varsayılmakta, insanın nesneleştirme edimine dayanan topolojik üstünlüğü etik telkine dayanan bir yanılısma içinde görünmez kılınmaktadır. Bu durum derin ekoloji düşüncesine kutsal hatta dinsel bir tavır katmaktadır. İnsanın doğa ile ilişkisini bu anlamda yeniden düzenleme çabası ekolojik krize bir çözüm sunmaktan uzaktır. Derin ekolojinin ekolojik krizin etkisiyle yeni bir insan anlayışının temellerini attığı söylenebilir.

²¹ Bkz. (Cavazza, 2014: 23-48). Ekoloji her bir insan bireyinin doğa ile bütünleşerek daha geniş bir kimlik sergilemesini sağlayan ilişkisel bir ontolojiyi ima eder. Ancak bu durum merkezi bir felsefi soruna, kendiliğin sınırlarının belirlenmesi sorununa yol açar. Fakat Naess'in çalışması bu anlamda teorik felsefede derinleşmeyi tercih etmiyor görünmektedir.

²² Söz konusu felsefi dönüşümü etik zorunluluk alanından çıkarmak adına yürütülen felsefi tartışmalar da mevcuttur. Bu tartışmaların Bunlar arasındaki en çok öne çıkan tartışma ekoloji temelli bir fenomenolojinin olanağı üzerine Charles S. Brown ve Erazim Kohak'ın başını çektiği tartışmalarıdır.

Murray Bookchin'e göre derin ekolojinin en temel problemi ekolojik krizi sahip olduğu tarihselliği görmezden gelerek onu bir biçimde insanı kaynaklı bir trajedi olarak ele almasıdır. Ekolojik krizden doğrudan sorumlu olan insan eylemlerini belirlemeksizin insanlığın suçlanması; onun doğa için bir tehlike olarak görülmesi insanlığın doğuşundan itibaren günahkâr olarak ilan edilmesi aslen sorundur (M. Bookchin, 1999: 22). Gerçekten de derin ekoloji insan, teknoloji ve akıl karşıtı bir mistisizmin temel özelliklerini taşır.

Genel olarak bakıldığında canlı merkezli ekolojik yaklaşımların temel özelliği modern düşüncenin yarattığı özne-nesne ikiliğine dayanan insan merkezli bir dünya kurgusuna eleştiri olarak kendilerini göstermeleridir. Başka bir ifade ile modern insanın aşılmasını ve kendi dışındaki canlılık ile hemzeminde yeni bir insanın inşasını hedeflemektedirler. Bu yanı sıra romantik-mistik eğilimlerin ağır bastığı söz konusu yaklaşımların asli olarak ekolojik krizin çözümüne yönelik bir tavır içinde olduklarını söylemek mümkün değildir.

Çevre Merkezli Yaklaşımlar

Canlı merkezli yaklaşımın içkin kurucu nitelikleri olan yeni insan düşüncesi ve mistisizme karşılık çevre merkezli yaklaşımlar insan ile doğa arasındaki ilişkinin aslen toplumsal olan ile ilgili olduğunu öne sürmektedir (Murray Bookchin, 1994: 44). Çevre merkezli yaklaşımlar insan merkezli yaklaşımlar ile karşıtlık taşıyan bir değerler sistemi çerçevesinde tüm bileşenleriyle ekosistemin merkezde olduğu bir toplumsallık öne sürmektedirler. Temelde “batı düşüncesi” olarak tanımladıkları modern düşünce geleneğinin ve onun uzantısı olan kapitalizmin eleştirisi biçiminde kendilerini göstermektedirler. Çevre ile uyumlu politik ve ekonomik toplumsal örgütlenme biçimleri kurmayı hedefleyen bu yaklaşımlar insani olmayan çevre unsurlarının politik, ekonomik ve toplumsal olanın sınırları içinde ele alınması gerektiğini iddia etmektedirler. Toplumsal ekoloji düşüncesi ve eko feminist düşünce bu bağlamda ilk ele alınabilecek örneklerdir.

Murray Bookchin tarafından öne sürülen ve doğa üzerindeki hakimiyeti ortadan kaldırmanın öncelikli mesele olarak ele alındığı toplumsal ekoloji düşüncesi insanı merkeze koyan veya doğayı mistifiye eden yaklaşımların bir eleştirisi olarak da okunabilir. Toplumsal ekolojiyi toplumsal kılan temel özellik güncel ekolojik sorunların neredeyse hepsinin toplumsal yaşam pratikleri ile iç içe olmasından kaynaklanmaktadır. Bu gibi bir yaklaşım canlılığı kutsayan bütüncül yaklaşımlar ve insanı her daim öne çıkaran ahlaki öğretilerden farklı olarak ekoloji problemini politik bir sorun olarak ele almaktadır. 1960'lı yıllardan beri tahakküm ilişkilerini inceleyen Bookchin'e göre doğayı ve doğal kaynakları korumaya yönelik birçok yaklaşım krizin kompleks nedenlerini görmezden gelme ve sorunu tekil bir alana indirgeme eğilimindedirler (Murray

Bookchin, 1996). Bu gibi yaklaşımlardan soruna dair çözüm beklemek safdilliktir. Bookchin öncelikli olarak toplumsal olana odaklanmak gerektiğini; doğa üzerindeki insan egemenliğini ortadan kaldıracak bir toplumsal yapının inşası üzerine düşünülmesi gerektiğini ileri sürer. Bookchin ekolojik sorunların çevrecilerin bir kısmı tarafından önerilen reformlarla önlenemeyeceğini; çözüm için radikal bir zihniyet değişikliğinin gerektiğini ileri sürmektedir. Bu anlamda doğa ile insan arasında insan merkezli bir ilişkiyi reddeden toplumsal ekoloji, ekolojik krizin çözümü adına yeni bir toplumsal düzen ve bu düzeni mümkün kılacak toplumsal bir etik önermektedir. Bu yanıyla Bookchin'in düşüncesi yukarıdaki örneklerden farklı olarak ne bir iyi eylem peşinde olmak bakımından ahlaki ne de yeni bir insanlık ideası ileri sürmek bakımından etik bir çerçeve olarak ele alınamaz. Bookchin düşüncesi daha ziyade ekolojik bir toplumun imgesi bağlamına etik-politik bir çerçevede ele alınabilir.

Bookchin'e göre modern insanın doğa ile kurduğu ilişkide ortaya çıkan karşıtlık aslen insanlar arasındaki eşitsizlikler ve çatışmalardan kaynaklanmaktadır (Murray Bookchin, 1994: 44). Yapılması gereken öncelikli olarak toplumu yeniden düşünmek; liyakat sistemine, doğrudan katılımcılığa ve etik ilkelere dayanan bir toplumsallığın tesis edilmesidir. Yeni toplumsallık ekolojik yaşamı desteklemekle kalmayacak aynı zamanda modern anlamda egemenlikten anlaşılanı da alaşağı edecektir. Başka bir ifade ile toplumsal ekoloji bir anlamda doğrudan demokrasi kurumlarının oluşturulması ve bunların yaygınlaştırılması projesidir. Toplumsal bir ekoloji için en uygun politik sistem bağımsız komün birlikleri tarafından kurulacak bir komünalizmdir. Komünalizm en eski sol ideolojiler olarak kabul edilebilecek olan Marksizm ve Anarşizm tarafından da öne çıkarılan bir sistemdir. Özellikle anarşizm bağlamında komünalizm devlet fikri ile karşıtlık içinde bir konfederasyonist yaklaşım anlamına gelmektedir; toplumsal hiyerarşi düzeni ancak bu gibi özgürlükçü sosyalist bir toplumsallık tarafından aşılabilir (Bookchin, 2006: 97-110).

Bookchin komünalizm kavramını yirminci yüzyıl sosyalizmi ve ona bağlı politik örgütlenmelerden bağımsız olarak düşünülmesi gereken bir kavram olarak ele almaktadır. Burada komünalizm ile kastedilen doğrudan 1871 Paris Komünü sırasında ortaya çıkan toplumsal tavidir. Halkın Paris kentini ve kendi kurduğu yönetsel yapıyı korumak adına inşa ettiği barikatlar aynı zamanda Fransa çapında bir şehirler ve kasabalar konfederasyonunun kurulmasına ve cumhuriyetçi ulus devletin yeniden biçimlendirilmesi çabasına dönüşmüştür. Komünalizm ne anarşist bireysel tavır ve akıl karşıtlığı ne de Marksizm'e tarihsel olarak yüklenmiş Bolşevik otoriterlik tarafından kirletilmemiştir. Komünalizm yerel yönetimlerin tarihsel olarak sahip olduğu potansiyel aracılığıyla politik olanın anlamını en geniş biçimiyle yeniden ele geçirme çabasıdır. Bu anlamda kent üzerinden örgütlenecek komünalizm, köklerini zoolojide değil

kentli insan faaliyetlerinde bulacaktır. Amaç yerel yönetimlerin varoluşsal amacı dolayısıyla ekonominin ulusal kimliğini ve üretim araçlarının özel mülkiyetini ortadan kaldırmaktır (Bookchin, 2006: 97-110).

Bookchin'e göre komünalizm bir bütün olarak kapitalist toplumun alaşağı edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu anlamda söz konusu olan sadece toplumun politik yaşamını değil, ekonomik ve hatta etik yaşamını da değiştirmeyi amaçlamaktır. Bookchin ahlak ve etik arasındaki ayrımı felsefi bir nosyon olarak adalet ile özgürlük arasındaki ayrıma benzemektedir (Murray Bookchin, 1982: 8). Bu anlamıyla insanın asıl meselesi bir tavır alma, yani iyiyi eyleme, meselesinden ziyade bir özgürleşme meselesidir. Özgürlük olmadan adaletten söz edilemez. Yeni bir toplum yeni bir ahlaktan ziyade yeni bir etiği; yeni bir etik ise insan özgürlüğünün sınırlarının yeniden tanımlanmasını gerektirir. Bu yüzden toplum ile doğa arasındaki ilişkinin düzenlenmesi yeni bir toplumun anahtarıdır.

Toplumsal ekolojiye göre katılımcı ve demokratik bir toplumsallık ancak ve ancak ekolojik temellere sahip bir örgütlenme ile mümkün olabilir. Ancak ne var ki toplumsal ekoloji düşüncesi kendini aslen demokratik bir yerel yönetim programına indirgeyerek aynı zamanda ekolojik tartışmaların bir bakıma politika tartışmasının altında ele alınması gerektiğini ileri sürmektedir. Başka bir ifade ile, toplumsal ekoloji doğayı yok etmekte olan ekonomik ve politik düzene dair somut eleştiriler sunuyor olması ve sorunun aslen toplumsal bir sorun olarak ortaya konmasını öneriyor olmasına rağmen mevcut duruma dair çözüm önerileri sunmaktan ziyade ekolojik krizi yeni bir toplumsallığın inşası için zemin olarak kullanmaktadır. Ekolojik krizin gündem güne artmakta olan etkilerine olası çözümü yeni bir toplumsallık ve ona bağlı yeni bir etik düzen olarak görmektedir.

Benzer bir tavrı eko feminizmde de görmek mümkündür. Öncelikle şunu dile getirmek yerinde olacaktır: Tek bir eko feminist yaklaşımdan söz etmek mümkün değildir. Eko feminist düşünce kendini antropoloji, tarih ve politikaya dayanan cinsiyet okumalarının ağır bastığı eğilimlerden kadın ile doğa arasında kurulan mistik; tinsel bağlantılara kadar uzanan geniş bir yelpazede göstermektedir. Eko feminizm kavramı birçok farklı düşünür tarafından kullanılmaktadır. Felsefe söz konusu olduğunda belki de en çok öne çıkan isim Karen Warren'dır. Seksenlerin sonunda yayımladığı "Feminism and Ecology: Making Connections" başlıklı çalışması ile eko feminist düşüncenin felsefi gerekçelerini temel olarak ortaya koymuştur. Warren feministlerin güncel ekolojik yıkım ile toplumsal cinsiyet eşitsizliği arasındaki benzerlik üzerine odaklanması gerektiğini; benzer biçimde çevrecilerin de ekolojik kriz ile

cinsiyetçilik ve ırkçılık gibi toplumsal baskı biçimleri arasındaki bağlantıların farkına varması gerektiğini önermektedir.

Eko feminizm erkek egemen toplumsal ilişkiler dahilinde kadınlara ve insan dışı doğaya karşı toplumsal tavrın görünür kılınmasına odaklanır. Kadın ile doğa arasındaki ilişkinin anlaşılması hem feminizm açısından hem de çevre etiği açısından bir zorunluluktur. Bazı eko feministler kadın ile doğa arasındaki ilişkinin erkek olmaktan kaynaklandığını iddia ederler. Birer kendilik olarak doğa ve kadın erkeklik tarafından kurulmuş bir kültürün dışında kalmaktadır. Bu anlamda tarihsel olarak rasyonalizm de erkek egemen bir düşüncedir. Erkek egemen düşünme kadınların (ve beyaz olmayan erkeklerin) tarafsız, nesnel, soyut ve evrensel akıl yürütme yetilerinden yoksun oldukları ve bu yüzden rasyonel olanın karşısında yer alan doğanın bir parçası oldukları ön kabulüne dayanmaktadır. Bu bakış açısının aksine eko feministler kadın ile doğa arasındaki ilişkinin ontolojik ve estetik boyutuna odaklanmaktadırlar. Bu bakış açısında göre kadın ve doğa doğurganlığa sahip olmak bakımından özdeşler. Bilinen ilk kültür ürünlerinden beri doğanın sembolünün kadın olarak öne çıkmasının asli nedeni budur. Bu bağlamda süregiden temel tartışmalardan biri kadın merkezli bir söylem kullanmanın başta toplumsal cinsiyetin ortaya çıkardığı sorunlar olmak üzere toplumsal krizleri ortadan kaldırıp kaldıramayacağı üzerinedir. Warren'a göre eko feminizmin çevre etiğine katkısı aslen çok yönlüdür: Eko feminizm bir yandan erkek merkezli bir dünyaya ekolojik gerekçelerle de itiraz edilmesine işaret etmekte; aynı zamanda çevre üzerine yapılan çalışmaların erkek egemen bir çerçeveye sahip olduğu gerçeğini gözler önüne sermektedir. Asli olarak ise eko feminist düşünce çevre etiği tartışmalarına feminist bir bakışla yeni perspektifler sunma potansiyeli taşımaktadır.

Eko feminist düşünce ve eko feminist felsefe ekolojik krizin nedenleri üzerine oldukça özgün ve kapsamlı sorgulamalara sahiptir. Öne sürdüğü özgün perspektif ona teoride ve pratikte yeni bakış açıları ve ilkeler tespit etme olanağı tanımaktadır ve bu yanı sıra tahakküm ilişkilerin tekil bir eleştirisi olmanın ötesinde bütünleştirici bir tavra sahiptir. Eko feminizme yönelen eleştiriler temel olarak onun reaktif bir çerçeveye sıkışmış olduğuna, biyolojik ayırım temelli kurulduğuna ve aslen politik bir çerçeveye sahip olmadığına dayanmaktadır. Bazı düşünürlere göre eko feminizm bir ütopya olmanın sınırlarını aşmamaktadır. Örnek olarak Eckersley'e göre eko feminist düşünce teorik olarak yeterince gerekçelendirilmemiş ve aslen eleştirilmeden kabul edilmiş kadın ideasına dayanan bir düşüncedir. Her ne kadar erkek egemen toplumda kadın olmak görünür biçimde tahakküm altına olmak anlamına gelse de söz konusu deneyimi genelleştirmenin ve fazlasıyla kullanmanın sosyal ve ekolojik sorunların çözümsüz ve indirgemeci bir analizine yol açtığı iddia edilebilir.

Toplumsal ekoloji ve eko feminizm bağlamında ortak bir tavır olarak kendini gösteren yeni bir toplumsallık odaklı tavır genel anlamda yeni bir ahlaklılığın ve yeni bir insanın inşası bağlamında canlı merkezli ve insan merkezli yaklaşımlarda da kendini göstermektedir. Çevre felsefesi genel bir tavır olarak sorunun kendisine odaklanmaktan ziyade, onu felsefenin kadim tartışmalarının diline tercüme etmekte, iyinin, insanın, toplumun neliği sorusuna dolaylı hale getirmektedir. Elbette ki çevre felsefesi bağlamında ele alınabilecek düşünce biçimlerinin birçoğunun gerek genel anlamda insan çevre ilişkisinde gerekse de felsefi düşünmenin kendisinde devrimci etkilere yol açabilecek açılımlar ortaya koyduğu ortadadır. Ancak yıkıcı ve güncel bir kriz olarak ekolojik yıkıma karşı atılması gereken adımların kurgulanması adına felsefi bir girişimin kendisine başlangıç noktası olarak yazının ilk bölümünde ele alınan çerçevenin merkezde olduğu bir sorgulamayı alması bir zorunluluktur. Olgusal olana dair ancak bu düzeyde bir soyutlama felsefenin daha katmanlı bir sorgulama inşa etmesini mümkün kılabilir.

Başlangıç noktası olarak yukarıda özetlenen olgusal koşullara dayanan bazı yaklaşımlar da bulunmaktadır. Bu yaklaşımlar sorgulamalarının çerçevesini temelde kapitalizmin yarattığı iktisadi koşullar, insan ve doğa arasındaki ilişkinin tarihsel olarak geçirdiği dönüşüm temelli olarak kurmak eğilimdedirler ve sorunu aslen sürdürülebilirlik kavramı üzerinden ele almaktadırlar. Bu çabalara örnek olarak *Monthly Review* çevresinden John Bellamy Foster ve Paul Burkett gibi düşünürler özellikle dikkat çekicidir. Soruna tarihsel materyalist bir perspektiften yaklaşan bu düşünürler hem insan ile doğa arasındaki ilişki üzerine tarihsel bir okuma olanağı sunmakta hem de mevcut krizin aşılması adına ekonomi politik birtakım tespitler ve önerilerde bulunmaktadır. John Bellamy Foster'a göre Marx erken dönem metinlerinden itibaren insan ile doğa arasındaki ilişkideki insan merkezli çerçevenin dönüştürülmesi gerektiği iddiasındadır. Foster doktora tezinden itibaren *Grundrisse*'ye kadar birçok metinde Marx'ın alttan alta bu meseleyi de öne çıkardığını iddia etmektedir. Özellikle *1844 EL Yazmaları*'nda tartışılan yabancılaşma teorisi, yani insanın doğaya ve dolayısıyla kendi yaratıcı emeğine yabancılaşması meselesi¹ (Emek insan ile doğa arasındaki madde alışverişini sağlayan yaşam faaliyetidir. Emek bireysel ve türsel yaşam açısından vazgeçilmez bir zorunluluk olarak öne çıkar. Ancak burada dikkat edilmesi gereken emeğin en temel niteliğinin toplumsallık; insanı bir tür varlığı olarak ayıranın toplumsal emek olduğudur. Emeğin toplumsal niteliği, metaların mübadelesine olanak veren biçimdir. Bu aynı zamanda metaların değişilmesini de mümkün kılan biçimdir. Alan Wood, Marx'ı tarihte insanı kendi yaşamını belirleyici bir fail olarak ele alan ve ona bu gücü atfeden ilk düşünür olarak tanımlar. Bu tanımlamayı yapmakta haksız değildir. O, içinden bakarak ele aldığı toplumsal düzene uygun bir felsefi bakış

değiş, insan varlığına uygun bir bakış ile yazar. Olması gereken bir dünyanın hedefidir bu. (Wood, 2004: 154). Emek cephesinde ise son söz yine toplumsal olana ilişkindir: Emek toplumsalsa, hiçbir metanın değeri kendi başına ölçülemez. Yani değer toplumsaldır ve ancak toplumsal olarak belirlenebilir. Kendinde bir değer olamaz") ve *Komünist Manifesto*'da öne çıkan kırsal yaşamın kentsel yaşamın himayesi altına girmesi tespiti Marx'ın bir "ekoloji körü" olduğu iddialarına cevap niteliğindedir. Foster'a göre Marx insan ile doğa arasındaki ilişkiyi organik bir ilişki olarak görmenin ötesindeki doğayı insanın aşkın, yani inorganik bedeni olarak tanımlamaktadır (Foster, 2001: 111). Foster'ın çalışmaları ekolojik krizin aslen son elli yıla ait bir sorun değil; neredeyse kapitalizm ile yaşıt ve kapitalist topluma ait mutlak bir sorun olarak ortaya koyulması açısından önemlidir. Paul Burket'e göre ise ekolojik krizin anlaşılması için doğanın bütüncül bir yaklaşımla ele alınması gerekmektedir. Ancak böyle bir yaklaşım bütüncül bir toplumsal ekolojinin inşa edilmesini olanaklı kılabilir. Söz konusu toplumsal ekoloji nitel ve nicel kaygılara eşit biçimde önem vermelidir (Burkett, 2004: 33). Burkett'e göre Marx'ın çözümlemesi kapitalizmin karakteristik özelliklerinden birinin maddi zenginliği doğallığa tercih eden insanı bir tavır olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak üretici güçleri üretim araçlarından ayırarak kapitalizm insanlığın kendini yeniden üretmesini engeller. Bu anlamda Marksist ekonomi politigin emek değer teorisi ekolojik bir sosyalizmin temel ilkesini oluşturmaktadır. Burkett'e burada en önemli nokta kullanım ve değişim değeri arasındaki karmaşık ilişkide doğanın çözümleyici bir rolü olduğunun farkına varmaktır. Kapitalist toplumun temel niteliği olan değişim değeri meta dolaşımına dayanmaktadır ve kapitalizm meta üretmek adına hem toplumsal emek gücünü hem de doğayı sömürmek zorundadır. Bu da zorunlu olarak sistemin sürekliliği adına hem işçiden hem de doğadan sürekli olarak daha fazla talep etmek anlamına gelmektedir. Başka bir ifade ile emek gücü sömürsü doğrudan doğa sömürsüyle eşdeğerdir: "İş günü uzadıkça çevre daha fazla atık yığınları ile dolacaktır" (Burkett, 2004). Bu anlamda ekolojik kriz niceliksel olarak artı değer sömürsü ile eşdeğerdir; artı değer sömürsünün kontrol altına alınması zincirleme olarak ekolojik krizin çözülmesine önayak olacaktır. Burkett'in yaklaşımının en özgün yanı yöntemsel farklılığıdır: Başlangıç noktası ve tartışmanın geldiği yer itibariyle genel olarak çevre felsefesinin indirgemeci olarak kabul edilebilecek tavrını aşan bir noktadan sorgulamanın devam etmesini olanaklı; farklı sorular üzerinden yeni kavramsal açılımları mümkün kılmaktadır.

4. SONUÇ YERİNE

Yukarıda en genel hatlarıyla çevre felsefesinin çağın en önemli sorunlarının başında gelen ekolojik krizle ilişkisi resmedilmeye çalışılmıştır. Genel anlamıyla çevre felsefesinin içinde bulunan bu krizi ve krizin karmaşıklığını ifade eden

birçok sorunu doğrudan merkeze aldığını söylemek güçtür. Dünyayı yavaş yavaş yok etmekte olan ekopatolojik semptomların yarattığı bir bütün olarak ekolojik krizin ve beraberinde getirdiği soruların çevre felsefesinin temel tartışmaları açısından hareket ettirici işlevi gördüğünü söylemek daha doğru olacaktır. Başka bir ifade ile, her ne kadar çevre etiği ekolojik krizin yarattığı koşulları kendisine başlangıç noktası olarak alıyor ve bu anlamda somut bir gerçeklikten doğuyor olsa da söz konusu koşullar felsefenin, özellikle de siyaset ve ahlak felsefelerinin, kurucu tartışmaları içinde²³ neredeyse yok sayılmaktadırlar. Bu anlamda genel kapsamı bağlamında etik bir çerçevede sürdürülen çevre felsefesi tartışmalarının ekolojik krizin çözümüne yönelik olmadıkları açıktır. Bu noktada bir takım sorular belirginleşmektedir: Felsefe ekolojik krize çözüm üretme adına işlevsel midir? Felsefe ekolojik krize dair yürütülen diğer çalışmalarla uyumlu mudur? Bu sorular asli olarak çevre felsefesinin neliğine dair sorular olarak kendilerini ortaya koymaktadırlar. Çevre felsefesini içine sıkıştığı etik çerçevenin ötesinde düşünmek söz konusu sorunu aşmanın ilk adımı olarak görülebilir.

KAYNAKLAR

Beaucham, Tom L. (2003), “The Nature of Applied Ethics”, Frey, R. G. ve Christopher Heath Wellman (Der.), A Companion to Applied Ethics (Blackwell Publishing): 1-16.

Minteer, Ben A. ve James P. Collins (2005), “Why We Need an Ecological Ethics”, *Frontiers in Ecology and the Environment*, 3 (6): 332-337.

Bookchin, Murray (1982), *The Ecology of Freedom* (California: Cheshire Books).

Bookchin, Murray (1994), *Özgürlüğün Ekolojisi: Hiyerarşinin Ortaya Çıkışı ve Çözülüşü* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları) (Çev. A. Türker).

²³ Felsefenin kurucu tartışmalarından olan etik tartışması merkezli bir felsefe tarihi okuması yapıldığında, filozofların etik kavrayışlarının soyuttan somuta doğru bir yol izlediği görülür. Siyaset felsefesinde etik ve değer Platon’dan Marx’a değin, toplum açısından somut bir tanıma doğru evrilmiştir. Normatif olan da tarihsel seyir ilerledikçe bu somutluk temelinde ortaya konur. Mülkiyete konu olan şeylere sahipliğin garantisi, örtük bir uzlaşma ile mümkün olur. Siyaset felsefesi bu örtük uzlaşmanın, olması gerekene nasıl temel teşkil ettiğini de açıklar. İnsan ile insan arasındaki ilişkiyi gözeten etik tartışmaları, Marx ile birlikte artık maddi koşulların varlığını hesaba katmak zorunda kalmıştır. Bu yüzden olması gerekenin ne’liğini araştıran etik ve maddi değer araştırmaları arasındaki ilişki birbirinden bağımsız olarak görülemez. Maddi değer ile etik arasındaki ilişki üzerine detaylı bir incelenme için bkz. (Oktar, 2015). Ayrıca değer sorunu maddi bağı ile ilişkili olarak bir başka açıdan da ele alınabilir. Buna göre modern tartışmalarda anlamlandırma sorunu, siyaset felsefesi açısından bir değerlendirme, değer biçime sürecine indirgenmiştir (Oktar, 2017).

Bookchin, Murray (1996), *Ekolojik Bir Topluma Doğru* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları) (Çev. A. Yılmaz).

Bookchin, Murray (2006), *Social Ecology and Communalism* (Edinburg :AK Press).

Bookchin, Murray (1999), *Toplumunu Yeniden Kurmak* (İstanbul: Metis Yayınları) (Çev. K. Şahin).

Burchet, Kyle L. (2016), "Anthropocentrism as Environmental Ethic", *Yayınlanmamış Doktora Tezi* (Lexington, Kentucky: University of Kentucky) (<http://dx.doi.org/10.13023/ETD.2016.259>).

Burkett, Paul (2004), *Marx ve Doğa: Al-Yeşil Bir Perspektif* (İstanbul: Epos) (Çev: E. Özkaya).

Cavazza, Elisa (2014), "Environmental Ethics as a Question of Environmental Ontology: Naess' Ecosophy and Buddhist Traditions", *De Ethica: A Journal of Philosophical, Theological and Applied Ethics*, 1 (2): 23-48.

Connors, Stephen R. (1993), "Externality Adders and Cost-Effective Emissions Reductions: Using Trade off Analysis to Promote Environmental Improvement and Risk Mitigation", *Proceedings of the American Power Conference*, (Chicago: IL) (<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download;jsessionid=2E69D3302DB74EFA0C84376633007C90?doi=10.1.1.368.729&rep=rep1&type=pdf>).

CTA. (1994), "Ecopathology: The Influence of Environment on Disease", *SPORE, Bulletin of the CTA* 49.

Dijkgraaf, Elbert ve Herman R. J. Vollebergh (2004), "Burn or Bury? A Social Cost Comparison of Final Waste Disposal Methods", *Ecological Economics*, 50 (3-4): 233-247.

Dudycha, Jeffry L. ve C. Kevin Geedey (2003), "Adventures of the Mad Scientist: Fostering Science Ethics in Ecology with Case Studies", *Frontiers in Ecology and the Environment*, 1 (6): 330-331.

Environmental Protection Agency (1997), *Full Cost Accounting for Municipal Solid Waste Management: A Handbook* (Vol. EPA 530-R-95-041) (USA: Environmental Protection Agency Press)

Eshet, Tzipi, Ofira Ayalon ve Mordechai Shechter (2005), "A Critical Review of Economic Valuation Studies of Externalities From Incineration and Landfilling", *Waste Management and Research*, 23 (6): 487-504.

Eshet, Tzipi, Ofira Ayalon ve Mordechai Shechter (2006), "Valuation of Externalities of Selected Waste Management Alternatives: A Comparative Review and Analysis", *Resources, Conservation and Recycling*, 46 (4): 335-364.

Foster, John Bellamy (2001), *Marx'ın Ekolojisi: Materyalizm ve Doğa* (İstanbul: Epos) (Çev: E. Özkaya).

Hedgecoe, Adam M. (2004), "Critical Bioethics: Beyond The Social Science Critique of Applied Ethics", *Bioethics*, 18 (2): 120-143.

Heidegger, Martin (2014), *Metafiziğe Giriş* (İstanbul: Avesta Basın Yayın) (Çev: M. Keskin).

Jardins, Joseph R. Des (2006), *Çevre Etiği: Çevre Felsefesine Giriş* (Ankara: İmge Yayınevi) (Çev: R. Keleş).

Katz, Eric (1991), "Ethics and Philosophy of The Environment: A Brief Review of The Major Literature", *Environmental History Review*, 15 (2): 79-86.

Kant, Immanuel (2006), "Dünya Yurttaşlığı Amacına Yönelik Genel Bir Tarih Düşüncesi", *Tarih Felsefesi: Seçme Metinler* (Ankara: Doğu Batı Yayınları).

Leigh, Peter (2005), "The Ecological Crisis, The Human Condition, And Community-Based Restoration as an Instrument For Its Cure", *Ethics in Science and Environmental Politics*, 5 (1): 3-15.

Leopold, Aldo (1970), *A Sand County Almanac: With Essays on Conservation From Round River* (New York: Ballantine Books).

Korucu, Mahmut Kemal, Atakan Alkan, Ahmet Cihan, Aykan Karademir ve Zerrin Aladağ (2017), "The Effects of External Costs on the System Selection For Treatment and Disposal of Municipal Solid Wastes: A Deterministic Case Study For A Pre-Assessment", *Journal of Material Cycles and Waste Management*, 19 (2): 946-958.

Korucu, Mahmut Kemal ve Aykan Karademir (2014), "Siting a Municipal Solid Waste Disposal Facility Part Two: The Effects of External Criteria on the Final Decision", *Journal of the Air and Waste Management Association*, 64 (2): 131-140.

Matthews, H. Scott ve Lester B. Lave (2000), "Applications of Environmental Valuation for Determining Externality Costs", *Environmental Science Technology* 34 (8): 1390-1395.

Mudgil, Asha (2010), "Environmental Ethics", Khanduri, Indoo Pandey (Der.), Human Freedom and Environment: Contemporary Paradigms and Moral Strategies (Delhi: Kalpaz Publications): 119-134.

Naess, Arne (2003), Ecology, Community and Lifestyle: Outline of an Ecosophy (Cambridge University Press) (Çev: D. Rothenberg).

Oktar, Sema Ülper (2015), "Siyaset Felsefesinde Olan Olması Gereken Ayrımı ve Değer Kavramı", Yayınlanmamış Doktora Tezi (Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi).

Oktar, Sema Ülper (2017), "A Modern Discussion on Hegemony on the Axis of Value Problem: A Conceptual Analysis of Value", Recep Efe, Rosita Penkova (Der.), Developments in Social Sciences (Sofia: Sofia Kliment University Press)

Singer, Peter (2001) "Animals", Dale, Jameson (Der.), A Companion to Environmental Philosophy (Blackwell Publishers).

Sinn, Hans-Werner (2015), Yeşil Paradoks: Küresel Isınmaya Arz Yanlı Yaklaşım (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları) (Çev: M. E. Dinçer).

Spinoza, Baruch (2011), Ethica: Geometrik Yöntemle Kanıtlanmış ve Beş Bölüme Ayrılmış Ahlak (Çev: Çiğdem Dürüşken) (İstanbul: Kabalcı).

Tanuro, Daniel (2011), Yeşil Kapitalizm İmkansızdır (Çev: V. Yalçıntoklu) (İstanbul: Habitus).

Travisi, Chiara M. ve Peter Nijkamp (2008), "Valuing Environmental and Health Risk in Agriculture: A Choice Experiment Approach to Pesticides in Italy", Ecological Economics, 67 (4): 598-607.

Ünsalan, Fehmi (2007), "Hegel'in Erken Dönem Eserleri Üzerine Bir İnceleme", Yayınlanmamış Doktora Tezi (Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi).

Zizek, Slavoj (2009), First as Tragedy Then as Farce (London: Verso).